

Μνήμων

Τόμ. 41 (2024)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΩΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Η δίκη του Καραϊσκάκη. Μια απόπειρα επαναπροσέγγισης ● ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΛΟΥΚΗΣ, Ο αντιαλκοολισμός στο ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα ● ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΤΑΚΗΣ, Προς όφελος της Αυτοκρατορίας: η διαχείριση της μουσουλμανικής κοινότητας Δοδεκανήσων από τους Ιταλούς (1923-1939) ● ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΠΗΡΟΥΝΙΑ, Οφείες της εργασιακής και κοινωνικής ζωής των εργατριών στην κλωστούφαντουργία «Μουταλάσκη» κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου ● ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Το ζήτημα της προστασίας της μητέρας και του παιδιού σε διεθνείς και περιφερειακές πρωτοβουλίες την περίοδο του Μεσοπολέμου. Ο λόγος των ελληνίδων σοσιαλιστριών ● ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, Η αίζουλική οικογένεια: Διαχείριση προσωπικού και πατερναλιστικές πρακτικές στη βιομηχανία οικιακών ηλεκτρικών συσκευών Ιζόλα, 1951-1977

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΒΑΛΧΟΣ, Κυνήγι στη νεότερη Ελλάδα, ένας ιστοριογραφικός άγνωστος ● ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΓΑΡΑΙΚΑ, Μια αναθεώρηση του «Ο Αναστάσιος Πολυζούδης και η Ελληνική Επανάσταση», *Μνήμων* 1 (1971), σ. 23-52

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Χρήστος Λούκος, Δημήτρης Δημητρίου, Βασιλική Θεοδώρου, Έφη Αβδελά, Κώστας Τσιμπάκης, Λάμπρος Φλιτούρης, Γεώργιος Α. Ναθαναήλ, Μάνος Αυγερίδης, Μαργαρίτα Λιάγγα

41

ΑΘΗΝΑ 2024

Παναγιώτης Κιμουρτζής - Άννα Β. Μανδουλαρά, Το φιλέορτο βασίλειο. Δημόσιες εορτές και εθνικές επέτειοι κατά την Οθωνική περίοδο

ΛΑΜΠΡΟΣ ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.41245](https://doi.org/10.12681/mnimon.41245)

Copyright © 2025, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ Λ. (2025). Παναγιώτης Κιμουρτζής - Άννα Β. Μανδουλαρά, Το φιλέορτο βασίλειο. Δημόσιες εορτές και εθνικές επέτειοι κατά την Οθωνική περίοδο. *Μνήμων*, 41, 208-215. <https://doi.org/10.12681/mnimon.41245>

συγγραφέας θα μπορούσε να έχει αξιοποιήσει κάποιες σύγχρονες έρευνες πάνω στην ελληνική επιστημονική πρακτική του 19ου αιώνα. Εν κατακλείδι, όμως, ο Ηλίας Καρκάνης καταθέτει μια εργασία αναφοράς, η οποία όχι μόνο είναι η καλύτερη μελέτη του θέματος μέχρι σήμερα, αλλά μας επιτρέπει να βασιστούμε σε αυτήν για να προχωρήσουμε σε νέα ερωτήματα.

ΚΩΣΤΑΣ ΤΑΜΠΑΚΗΣ

Παναγιώτης Κιμουρτζής – Άννα Μανδουλαρά, *Φιλέοργο βασιλείο. Δημόσιες εορτές και εθνικές επέτειοι κατά την Οθωνική περίοδο*, Αθήνα, Gutenberg, 2023, 471 σ.

Η ενασχόληση των κοινωνικών επιστημών με τις δημόσιες εορτές και τις κρατικές/εθνικές ή θρησκευτικές επετείους εντάσσεται σε ένα ευρύτερο ενδιαφέρον για το ζήτημα της μνήμης. Καθώς οι διάφορες προσεγγίσεις της μνήμης από τις κοινωνικές επιστήμες ενσωματώνονται σε διαφορετικές επιστημονικές παραδόσεις και υποστηρίζονται από ποικίλους συγγραφείς, επηρεάζουν εν τέλει σημαντικά τις ερμηνείες του επετειακού φαινομένου. Οι εορτές και οι επέτειοι αποτελούν αφενός αντικείμενο μελέτης των κοινωνικών επιστημών, συνιστούν αφετέρου και ένα κοινωνικό γεγονός που, με ποιοτικούς και ποσοτικούς τρόπους, συνοδεύει το μνημονικό φαινόμενο. Αποτελούν, με άλλα λόγια, μια από τις κεντρικές λειτουργίες της ιστορικής μνήμης. Αφορούν τη διατήρηση μιας απόστασης από το γεγονός και, υπό μία έννοια, τη διαδικασία μιας συμβολικής επανάληψης. Η μνήμη δεν ταυτίζεται με την ιστορία, ούτε καν η συλλογική μνήμη. Και εφόσον η μνήμη και η ιστορία απέχουν πολύ από το να είναι συνώνυμες και δύνανται ακόμα και να βρίσκονται σε αντίθεση μεταξύ τους, αντιλαμβανόμαστε ότι γιορτή και επέτειος δεν ταυτίζονται σίγουρα με την ιστορία, αν και αποτελούν παράγωγά της.

Ένας από τους κύριους στόχους της σημαντικής μελέτης των Παναγιώτη Κιμουρτζή και Άννας Μανδουλαρά, *Φιλέοργο βασιλείο. Δημόσιες εορτές και εθνικές επέτειοι κατά την Οθωνική περίοδο* [Αθήνα, Gutenberg, 2023] είναι να αναδείξει την κατασκευή μιας επίσημης μνήμης μέσω της καθιέρωσης επετείων και των τελετουργιών τους, σε μια εποχή που το ελληνικό βασίλειο βρισκόταν υπό την οθωνική διοίκηση. Οι εορτές και οι επέτειοι, όπως σημειώνουν οι δύο συγγραφείς, αποσκοπούσαν στη σύνδεση του ετερόκλητου πλήθους με το ελληνικό παρελθόν, ενώ ταυτόχρονα αντανάκλούσαν τους στόχους του νέου κράτους, με τον βασιλιά να βρίσκεται στο επίκεντρο.

Στο πρώτο μέρος –μιας επιστημονικά τεκμηριωμένης και γραμμένης με έναν γοητευτικό λόγο μελέτης– αναλύονται οι ευκαιρίες για την ανάδειξη του νέου πλαισίου συγκρότησης μιας επίσημης μνήμης μέσα από την καθιέρω-

Παναγιώτης Κιμουριζής - Άννα Μανδουλάρα

ΦΙΛΕΟΡΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟΔημόσιες εορτές και εθνικές επέτειοι
κατά την Οθωνική περίοδο

GUTENBERG

ση επίσημων εορτών. Κάποιες από αυτές είναι ευθέως συνδεδεμένες με το «ιερό», όπως εμφανιζόταν, πρόσωπο του άνακτα: η άφιξη του νεαρού μονάρχη, η πρώτη προκήρυξη, η ενηλικίωση του βασιλιά, ο γάμος του, οι ονομαστικές εορτές του βασιλικού ζεύγους, η επέτειος 25 χρόνων βασιλείας κ.ά. Κάποιες άλλες με την ίδρυση και οργάνωση θεσμών που προωθούσαν τη δυναμική επιβολής του νέου κρατικού ιδεολογήματος, όπως ήταν τα εγκαίνια του οθωνικού πανεπιστημίου. Άλλες, όπως η 25η Μαρτίου, φιλοδοξούσαν και κατάφεραν να επιβληθούν ως κοινές «εθνικές» επέτειοι, με στόχο, μεταξύ άλλων, την οικειοποίηση της επαναστατικής κληρονομιάς του 1821. Τέλος, υπάρχουν και οι

«απαγορευμένες» επέτειοι, οι επιβεβλημένες και αναγκαστικές για τη διάσωση του θρόνου, όπως η ορκωμοσία επί του Συντάγματος και η 3η Σεπτεμβρίου. Όλες αυτές οι επέτειοι έγινε προσπάθεια να ενσωματωθούν, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στην ελληνική παράδοση —μια «επινοημένη παράδοση», όπως εξάλλου όλες οι εθνικές-κρατικές παραδόσεις— και φυσικά να συμπεριλάβουν τους βασιλείς με φιλοδοξία να επέλθει μια κρατικά επιβεβλημένη ομοιογένεια στο ετερόκλητο βασίλειο που χαρακτηριζόταν από έναν πολύμορφο και εμφανές «πολιτιστικό ρήγμα». «Όλες οι ιεροτελεστίες είναι επαναλαμβανόμενες και η επανάληψη υπονοεί αυτομάτως, συνέχεια με το παρελθόν», αναφέρουν οι συγγραφείς. Αλλά ποιο παρελθόν; Και πώς συνδέεται η οθωνική πραγματικότητα με την επινοημένη αυτή αντίληψη για την ιστορία που υπακούει σε τελετουργικά πρωτόκολλα;

Αξίζει να σταθούμε και να επιχειρήσουμε μια σύντομη προσέγγιση σε κάποιες επετείους και στη διαδικασία θέσπισής τους.

Στις 3 Μαΐου 1837 ο Όθων εγκαινίασε το Οθώνειο Πανεπιστήμιο, κατά τα πρότυπα των γερμανικών Πανεπιστημίων. Η 3η Μαΐου όμως είναι και η ημέρα των γενεθλίων του, οπότε η ημερομηνία συνέδεσε τη μοναρχία με την παιδεία. Ενδιαφέρουσα και ιδεολογικά φορτισμένη ήταν η ομιλία του γερμονατραφής και φανατικού μοναρχικού πρώτου Πρύτανη Κ. Δ. Σχινά, ο οποίος με μια σαφή οριενταλιστική οπτική ανέθετε στο νεοϊδρυθέν Πανεπιστήμιο τον ρόλο της μετακένωσης των «σπερμάτων της ευρωπαϊκής σοφίας» στην καθυστερημένη πνευματικά Ανατολή. Επιπρόσθετα, ο όρκος των πρώτων καθηγητών που προ-

βλέπει «πίστη στον Βασιλέα, υπαγωγή στους νόμους του Βασιλείου και αποχή επιμελώς από πάσαν και εκ πλαγίου σκέψης» δεν θυμίζει σε τίποτα την κατοπινή ελευθερία που προβλέπεται για τους δημόσιους λειτουργούς των δημόσιων πανεπιστημίων. Προσεγγίζει στην καθιέρωση μιας δημοσιούπαλληλικής σχέσης διδασκόντων και κράτους, και τονίζει ουσιαστικά την υπαγωγή του Ιδρύματος στην επίσημη μοναρχική ιδεολογία και πρακτική. Αποκομμένοι από το σώμα των υπολοίπων λογίων της ελληνικής κοινωνίας, οι καθηγητές μεταμορφώθηκαν σε ξεχωριστό σώμα που πλέον είναι διακριτό από την υπόλοιπη κοινωνία. Στόχος εξ αρχής υπήρξε τόσο το νέο Ίδρυμα όσο και οι καθηγητές του να αποτελέσουν ένα στήριγμα του νέου καθεστώτος κατά τα πρότυπα λειτουργίας των αντίστοιχων βαυαρικών ιδρυμάτων. Προφανώς αυτή η διαφοροποίηση του σώματος των καθηγητών θα επιβιώσει ως τις μέρες μας. Με μια θεμελιώδη διαφορά που κατακτήθηκε με κόπο και αγώνες στο πέρασμα των χρόνων: την ανεξαρτησία των πανεπιστημιακών λειτουργιών από την κρατική επιβολή.

Η καθιέρωση της 25ης Μαρτίου αποτελεί ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσπάθειας της μοναρχίας να επιβάλει μια ανάγνωση του άμεσου ιστορικού παρελθόντος μακριά από τους κινδύνους αμφισβήτησης της έννομης τάξης που μετέφερε η επαναστατική κληρονομιά. Ο εορτασμός της καθιερώνεται ως ο κατεξοχήν φορέας των εθνικών εορτών», διότι «συμβολίζει τα ιερά και τα όσια του κρατικού εθνικισμού του νεαρού βασιλείου» και στο εξής οι εθνικές εορτές θα είναι οι φορείς εθνικών ιδεολογημάτων, γι' αυτό και όλα έπρεπε να γίνουν αυστηρά, σύμφωνα με τον νόμο και την επίσημη τελετουργία. Η Επανάσταση φυσικά δεν μπορούσε να εξαφανισθεί από τη ζωή και τη μνήμη της ελληνικής κοινωνίας. Οι αγωνιστές –κάποιοι λίγοι τιμημένοι, κάποιοι άλλοι ξεχασμένοι και κάποιοι κυνηγημένοι– ήταν ακόμα εκεί. Δεν μπορούσαν να εξαφανισθούν. Ούτε φυσικά το πνεύμα της. Θα έπρεπε όμως να προσαρμοστεί στις βασιλικές αντιλήψεις: δημόσιες παρασημοφορήσεις αγωνιστών, μια κάποια οικονομική ενίσχυση στις χήρες και τα ορφανά, και κυρίως η δημόσια καθιέρωση της εικόνας του φουστανελά εύσπλαχνου και πατριώτη βασιλιά που επέζησε στη δημόσια σφαίρα ως τις μέρες μας. Η Ελληνική Επανάσταση παύει να είναι η τοπική έκφραση του αντιαπολυταρχικού κινήματος που συγκλόνηζε την Ευρώπη των αρχών του 19ου αιώνα, παύει να είναι εκείνη που στράφηκε κατά του πνεύματος της Ιερής Συμμαχίας και γίνεται η «Επέτειος Ημέρα της Εθνικής Εορτής του Υπέρ Ανεξαρτησίας του Ελληνικού Έθνους Αγώνος». Φυσικά, όταν το 1838 ο Όθων επιλέγει την 25η Μαρτίου, το κάνει και για λόγους ενίσχυσης του θρόνου προσφέροντας ικανοποίηση σε ένα μεγάλο κομμάτι του θρησκευόμενου λαού και στους οπαδούς του Ρωσικού κόμματος μέσω της σύνδεσης του εθνικού με το θρησκευτικό συναίσθημα. Δημιουργείται έτσι μια ένωση θρησκευτική και πολιτική που διαμόρφωσε ένα από τα πιο ισχυρά συμβολικά σχήματα που κυριαρχούν στη δημόσια αντίληψη περί της Ιστορίας τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην επίσημη επιτέλεση του γενέθλιου αφηγήματος του σύγχρονου ελληνικού κράτους.

Τέλος, ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της 3ης Σεπτεμβρίου. Όταν λαός και στρατός στις 3 Σεπτεμβρίου 1843 –με μουσικές και φωνές– έφτασαν στα ανάκτορα και απαιτήσαν Σύνταγμα, ο βασιλιάς υποχρεώθηκε να το παραχωρήσει. Οι επαναστάτες ήταν εκείνοι που στην ουσία επέβαλαν τον εορτασμό μιας πολιτικής εξέλιξης με στόχο τη δική τους επίσημη νομιμοποίηση αλλά και την ενσωμάτωση στην επίσημη μνήμη της Συνταγματικότητας. Η επιβολή στο δημόσιο καλεντάρι των εορτασμών της 3ης Σεπτεμβρίου, η «αποφράς» για την Αμαλία και η «αξιομνημόνευτος» για τους Συνταγματικούς, ως την έξωση του Όθωνα, υπήρξε ιδιαίτερη σε όλα τα επίπεδα. Η επέτειος της 3ης Σεπτεμβρίου είναι διαφορετική και θυμίζει –ας μας επιτραπεί, ιστορική αδειά, η σύγκριση– τις εορτές που επιβλήθηκαν από τα «κάτω» όπως εκείνη της 28ης Οκτωβρίου εν μέσω Κατοχής ή ακόμα περισσότερο η 17η Νοέμβρη. Η καθιέρωση μιας επετείου όχι από την εκτελεστική εξουσία αλλά από μια επαναστατική αρχή (όπως στις 3/9) ή από τη λαϊκή βάση (17/11) δεν σημαίνει βέβαια ότι η επέτειος δεν μπορεί να ενταχθεί σε τελετουργίες που καταλήγουν να γίνουν αποδεκτές από την κοινωνία στη βάση των εθιμικών/συμβολικών πρακτικών και να ενταχθούν στη συλλογική ιστορική μνήμη αποκτώντας συμβολικές αξίες σε μεταγενέστερες κοινωνικές και πολιτικές συγκυρίες.¹

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου η έμφαση δίνεται στους επετειακούς εορτασμούς στον χώρο και στον χρόνο, δηλαδή την οργάνωση και την εδραίωση των δημόσιων τελετών ως την εκθρόνιση του Όθωνα το 1862. Το πρώτο στοιχείο, το οποίο αναδεικνύεται, είναι η συγκρότηση μιας φαντασιακής κοινότητας: οι εθνικές επέτειοι είχαν ως στόχο την ενδυνάμωση του «εθνικού χαρακτήρα» και της «εθνικής ταυτότητας». Η επιπόνηση της συνέχειας εμφανίζεται με την «εργαλειοποίηση» του αρχαίου ελληνικού παρελθόντος ως στοιχείου της ταυτότητας των νέων Ελλήνων. Στον Τύπο της εποχής οι αρθρογράφοι με τη χρήση παραδειγμάτων από την αρχαιότητα στόχευαν στην επίδειξη της «μοναδικότητας» της νέας Ελλάδας, με προσφιλές παράδειγμα την Ελληνική Επανάσταση. Επί παραδείγματι, η φιλοβρετανική εφημερίδα *Αθηνά* διατεινόταν ότι και η Γαλλική Επανάσταση ωχρούσε χρονικά μπροστά στην αντίστοιχη Ελληνική στη χρονική της διάρκεια. Σύντομα (1842) θα αναδειχθεί η «μοναδικότητα» και το «αξιομνημόνευτο μεγαλείο» της 25ης Μαρτίου. Με αυτόν τον τρόπο συγκροτείται η «εθνική συνείδηση» των Ελλήνων στη βάση «του ξεχωριστού,

1. Χαρακτηριστική ως προς τούτο είναι η ανάκληση του συμβολισμού της 3ης Σεπτεμβρίου στη δημόσια κουλτούρα με τα εξαιρετικά δημοφιλή τραγούδια «Φίλοι και αδέρφια» που ερμήνευσε ο Νίκος Ξυλούρης για τη θεατρική παράσταση του Ιάκωβου Καμπανέλη «Το μεγάλο μας τσίρκο» στα τέλη της δικτατορίας, ή το «Θα σε ξανάβρω στους μπαξέδες», το οποίο, σύμφωνα με τον στιχουργό του, Μάνο Ελευθερίου, «γράφτηκε για να εξυμνήσει τον Μακρυγιάννη». Και φυσικά μην λησμονούμε την απόφαση του Ανδρέα Παπανδρέου να προχωρήσει στη διακήρυξη ίδρυσης του ΠΑΣΟΚ στις 3 Σεπτεμβρίου 1974 ταυτίζοντας έκτοτε τη συγκεκριμένη ημερομηνία με την αναφορά στην ίδρυση αυτού του κινήματος.

του μοναδικού, του αιώνιου». Η φανταστική κοινότητα κινούμενη διαρκώς στο πλαίσιο της μοναδικότητας αλλά και της ιδιαιτερότητας –όπως έχουν δείξει σημαντικοί μελετητές του έθνους, όπως ο Μπενεντίκτ Άντερσον και ο Έρικ Χόμπσμπαουμ– χρησιμοποιείται και για την ένταξη/εγγραφή της μοναρχίας αλλά και του βασιλιά συγκεκριμένα στο ελληνικό εθνικό αφήγημα: ο βασιλικός θεσμός και ο Όθωνας αποτελούν το επιστέγασμα των θυσιών και των αγώνων των Ελλήνων για πολιτική ανεξαρτησία και δημιουργία ελεύθερου κράτους. Ο συμβολισμός είναι κυρίαρχος μέσα από το σχήμα: αρχαία Ελλάδα – Επανάσταση του 1821 – Βασιλεία Όθωνα, μία τελεολογική ανάλυση και ένα εθνικό τρίπτυχο προγενέστερο του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου και της δημιουργίας συνέχειας στην ελληνική ιστορία με το αφήγημα: αρχαία Ελλάδα – Βυζάντιο – νεότερη Ελλάδα, στην ουσία με την ένταξη πολλαπλών παρελθόντων στο εθνικό αφήγημα. Οι συγγραφείς διαπιστώνουν τη συνέχεια αρκετά νωρίς στον εορτασμό της 25ης Μαρτίου, την οργάνωση αλλά και την αίσθηση της γιορτής για άρχοντες και αρχόμενους, με την απουσία της πολιτικά επικίνδυνης λέξης Επανάσταση: στα προγράμματα κυριαρχούν εκφράσεις όπως «υπέρ της ανεξαρτησίας του ελληνικού έθνους αγώνας». Τα προγράμματα των εορτών είναι ένας απίστευτος πλούτος πληροφοριών για τη συγκρότηση κρατικών ιεραρχιών στο ελληνικό έθνος-κράτος. Είναι εντυπωσιακή η πληροφορία για τις κατηγορίες των επισήμων εορτών, οι οποίες ποικίλλουν από 16 το 1838 σε 29 μεταξύ των ετών 1859 και 1862. Ακόμα και οι αβλεψίες στην οργάνωση της εορτής μπορούσε να θεωρηθεί σχεδόν ως δείγμα εθνικής μειοδοσίας. Σταδιακά διαπιστώνεται έκπτωση στη λαμπρότητα των τελετών, ενώ ασφαλής δείκτης και από τις ιδιαίτερα γοητευτικές σελίδες του βιβλίου αποτελούν οι παρατηρήσεις της βασίλισσας Αμαλίας για την εορτή, άλλοτε τηλεγραφικές, άλλοτε μία ακόμα υποχρέωση και άλλοτε μία αναλυτική περιγραφή για το πολιτικό νόημα των αλλαγών στο τελετουργικό της ημέρας. Οι εορτασμοί αποτελούσαν όμως και ευκαιρία για «αταξίες, κραιπάλες, παραφορές και αγανάκτηση», καθώς, όπως επισημαίνεται, υπήρξαν και εκδήλωση επεισοδίων «αντιβαυαρισμού», π.χ. στο Ναύπλιο με κρατήσεις και φυλακίσεις στο πλαίσιο συμποσίου (1842). Δεν διέφυγε την προσοχή των συγγραφέων το επόμενο πολιτικό στοιχείο με τα αιτήματα για παραχώρηση Συντάγματος, ενώ αναλύεται εκτενώς ο εορτασμός της 25ης Μαρτίου 1848 στην Κεφαλονιά, ο οποίος εξελίχθηκε σε ειρηνική και παλλαϊκή διαδήλωση κατά της αγγλικής Αρμοστείας και υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα, με σύνθημα «ζήτω η ανεξαρτησία και η ενότης της ελληνικής φυλής» σε μία εποχή συζήτησης των φυλετικών θεωριών σε παγκόσμιο επίπεδο και αποικιοκρατικά περιβάλλοντα.

Σημαντικό στοιχείο των εορτασμών, το οποίο και προκαλεί το σχόλιο των συγγραφέων, είναι οι πανηγυρικοί λόγοι που αρχικά δεν ήταν συνδεδεμένοι με τις τελετές, καθώς το σχετικό δικαίωμα το είχαν ο βασιλιάς και λίγοι επιλεγμένοι αξιωματούχοι. Οι συγγραφείς σημειώνουν την εγκαθίδρυση από τους

καθηγητές του Οθώνειου Πανεπιστημίου, του κατοπινού Εθνικού και Καποδιστριακού, της εκφώνησης δημόσιων λόγων. Επισημαίνεται ότι η συνήθεια των δημόσιων λόγων φαίνεται ότι προέρχεται από τους εορτασμούς της επαρχίας, συγκεκριμένα από την πόλη του Ναυπλίου. Οι λόγοι σύντομα αποκτούν πολιτικό περιεχόμενο και αναδεικνύονται οι πολιτικές δεσμεύσεις και προτιμήσεις αρθρογράφων ή δημόσιων ομιλητών. Παράλληλα, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1850, δεν θα λείψουν και οι ιδιωτικοί εορτασμοί, από την κοινωνία των πολιτών, όπως θα λέγαμε με μεταγενέστερους όρους, ή οι «τράπεζες» φοιτητών, του δικηγορικού συλλόγου, ακόμα και πολιτευτών της αντιπολίτευσης, στα χρόνια λίγο πριν την έξωση της δυναστείας των Βίτελσμπαχ. Είναι προφανές ότι η συγκρότηση του «Εθνικού Πανθέου» δεν έγινε χωρίς επεισόδια και εντάσεις –οι συγγραφείς προκρίνουν τον όρο «ακήρυχτοι πόλεμοι της μνήμης»: «ένας συγγραφικός οργασμός διηγήσεων, δοκιμιών, ενθυμήσεων, συχνά ως αντίδραση στην ανακρίβεια, στη μονομέρεια ή στην αναλήθεια άλλων μελετημάτων» εκδίδεται, χωρίς να είναι γνωστός με ακρίβεια ο αντίκτυπος στο ευρύτερο κοινό, εγγράμματο ή μη.

Η επαγωγική και αναλυτική σκέψη των συγγραφέων οδηγεί και στο επόμενο βήμα, στην περιγραφή της περιόδου παρακμής των εορτασμών: η φθορά του χρόνου με την ανάδειξη ενός ηθικολογικού σκεπτικισμού, ο οποίος αναζητούσε την απλότητα των τελετών και ίσως και τις περικοπές των πολλών δημόσιων εορτασμών. Η αλλαγή των βασιλικών οίκων με την έλευση των Γλύξμπουργκ δίνεται με τον σχετικό τίτλο: *Κάτω ο «εθνοπροδότης, μικροτυραννίσκος» βασιλέας, ζήτω ο προσδοκώμενος βασιλέας.*² Οι συγγραφείς εν συνεχεία ασχολούνται με την οργάνωση εξ αρχής ενός κρατικού ημερολογίου, ως δημιουργήματα της «κοινωνίας της οθωνικής αυλής». Δεν διέλαθε και πάλι την προσοχή των συγγραφέων η θρησκευτική διάσταση της νοοτροπίας των κατοίκων του νέου κράτους, ούτε και της αντιβασιλείας και του Όθωνα, οι οποίοι και οργάνωσαν με σαφήνεια τις διάφορες τελετές.

Στο προτελευταίο κεφάλαιο της μελέτης αναπτύσσεται το πρόγραμμα εορτασμών της «επιβληθείσας» από τα κάτω επετείου της 3ης Σεπτεμβρίου υπό τον ενδεικτικό για την υποδοχή από τα αντίπαλα στρατόπεδα, τίτλο: η «αποφοράς» και «αξιομνημόνευτος» δεύτερη εθνική επέτειος. Χωρίς να αποτελεί βαρόμετρο των πολιτικών ελευθεριών, οι εορτασμοί της 3ης Σεπτεμβρίου επέτρεψαν τη συγκρότηση ενός θεσμοθετημένου δημόσιου χώρου έκφρασης της αντιπολίτευσης, παρά τους περιορισμούς της κρατικής εξουσίας. Τέλος, στο ακροτελεύτιο κεφάλαιο εξετάζεται –με αναλυτική και πλούσια τεκμηρίωση– η οργάνωση των τελετών του Πανεπιστημίου, ως επίσημου φορέα συγκρότησης και ενίσχυσης των εξουσιαστικών ιδεολογιών. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται σε δύο

2. Πρόκειται για έκφραση από λόγο του πληρεξούσιου του Αιγίου Ανδρέα Μεγαλόπουλου, το 1863.

ιδιαίτερες πρωτοβουλίες: την θέσπιση της εορτής των Τριών Ιεραρχών, που εγγράφηκε στο τρίπτυχο «μοναρχία – θρησκεία – εθνική παιδεία» και τη διοργάνωση των *Ράλλειων ποιητικών διαγωνισμών* που εγγράφονταν στην ανάδειξη και καθιέρωση ενός εθνικού χαρακτήρα στη νέα ελληνική ποίηση. Και στα δύο αυτά παραδείγματα οι συγγραφείς συνομιλούν δημιουργικά με τις προηγούμενες μελέτες αναφοράς, της Έφης Γαζή και του Παναγιώτη Μουλλά, αντίστοιχα.³

Η τεκμηρίωση των συγγραφέων συμπληρώνεται με ένα λειτουργικό παράρτημα από άρθρα γνώμης του εξαιρετικά επιδραστικού Τύπου της εποχής, δημοσιευμένων στις εφημερίδες, εκφωνηθέντων δημόσιων λόγων επί τη ευκαιρία εθνικών και άλλων επετείων, καθώς και από ένα ενδιαφέρον φωτογραφικό υλικό δημοσίων μνημείων, έργων τέχνης που αναπαριστούν σημαντικές στιγμές της περιόδου, αντικειμένων της βασιλικής εθιμοτυπίας κ.ά.

Συνοψίζοντας, η μελέτη των Κιμουρτζή και Μανδουλαρά συμβάλλει σε ένα σχετικά νέο ερευνητικό πεδίο, αυτό της συγκρότησης της ιστορικής κουλτούρας. Με τα διανοητικά εργαλεία μιας πολυεπιστημονικής προσέγγισης συνδυάζει την πολιτική και κοινωνική ιστορία με την ιστορία των ιδεών, καθώς εξετάζει έννοιες όπως οι εορτές, οι τελετές, οι τελετουργίες, τα σύμβολα, οι λόγοι και τα πρωτόκολλα. Το βιβλίο *Φιλέορτο βασίλειο* δεν αποτελεί απλώς μια ακόμη ανάγνωση της οθωνικής περιόδου, αλλά, χρησιμοποιώντας αυτήν ως εφαλτήριο, επεκτείνεται στα εθνικά αφηγήματα των τελετών κατά τη διάρκεια του ελληνικού κράτους. Το παράδειγμα των δημόσιων εορτών της οθωνικής περιόδου ξεχωρίζει, καθώς προηγείται της εμφάνισης παρόμοιων τελετουργιών συμβολικού και ιδεολογικού χαρακτήρα, όπως αυτές αναπτύχθηκαν την περίοδο 1870-1914 (με την πιθανή εξαίρεση της επαναστατικής Γαλλίας και του επίσης βασιλευόμενου από Βαυαρό Βελγίου). Η μελέτη είναι υποδειγματική και εμπλουτίζει όχι μόνο την κατανόηση της πρώτης περιόδου του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, αλλά επίσης διερευνά με επιστημονική αρτιότητα τις απαρχές των μηχανισμών συγκρότησης της εθνικής μνήμης και τους διαύλους διάδοσης της επίσημης ιδεολογίας κατά τον 19ο αιώνα. Ενισχύει τη συζήτηση γύρω από τα επιστημονικά ερωτήματα σχετικά με τους τύπους μνήμης και τη σημασία των επετείων, ειδικά κατά την περίοδο διαμόρφωσης των επίσημων κρατικών θεσμών του πρώτου ελληνικού βασιλείου.⁴ Η μελέτη αυτή συμπληρώνει το αυξανόμενο επιστημονικό ενδιαφέρον των τελευταίων ετών για την εν λόγω περίοδο, στο πλαίσιο της συγκρότησης μιας ιστορικής μνήμης μέσω της καθιέρωσης επίσημων κρατικών τελετουργιών. Τέλος, αποτελεί μια ολοκληρωμένη

3. Βλ. Έφη Γαζή, *Ο Δεύτερος βίος των Τριών Ιεραρχών. Μια Γενεαλογία του «Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού»*, Αθήνα, Νεφέλη, 2004· Panagiotis Moullas, *Les concours poétiques de l'Université d'Athènes 1851-1877*, Athènes, Archives Historiques de la Jeunesse Grecque, 1989.

4. Βλ. ιδίως τη σημαντική συνεισφορά της Χριστίνας Κουλούρη, *Φορστανέλες και γλαμύδες. Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα 1821-1930*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2020.

επιστημονική και ιστοριογραφική μονογραφία, η οποία τοποθετεί την «επέτειο» στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων της πολιτισμικής ιστορίας, θέτοντας ερωτήματα για την εξέλιξη της επετειακής διαδικασίας ως μια μορφή «επιτήρησης» των πολιτών από το κράτος, βασισμένη στη συμμετοχή ή μη σε αυτήν, και τελικά για την «κυριαρχία της επετειακής μνήμης» επί της ίδιας της Ιστορίας.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ

Ιακώβ Σιμπή – Καρίνα Λάμψα, *Σεφαραδίτες 1492-1932. Από την Ισπανία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την ελληνική Θεσσαλονίκη*, Αθήνα, ΚΑΠΟΝ, 2023, 392 σ.

Οι Σεφαραδίτες δεν είναι άγνωστοι ούτε στους ερευνητές ούτε στο ευρύ κοινό. Ωστόσο, πόσα γνωρίζουμε γι' αυτούς πριν τον ερχομό τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία; Μέχρι και σήμερα πολλές πτυχές του δημόσιου και ιδιωτικού βίου των Σεφαραδιτών, τόσο στο πλαίσιο μια πολυεθνικής αυτοκρατορίας όσο και στο πλαίσιο του έθνους-κράτους, παραμένουν άγνωστες. Αυτό δεν σημαίνει πως η βιβλιογραφία αγνοεί τους Σεφαραδίτες και τη μακραίωνη ιστορία τους, αλλά σίγουρα έχουμε πολλά ακόμα να ανακαλύψουμε γι' αυτούς μέσα στην πορεία τους στον χρόνο και στον χώρο. Σε αυτό το βιβλίο οι συγγραφείς, Ιακώβ Σιμπή και Καρίνα Λάμψα, επιλέγουν να απλώσουν την ιστορία των Σεφαραδιτών στον χρόνο (1492-1932) και στον χώρο. Το πρώτο μέρος έχει τίτλο «Ο διωγμός από την Ιβηρική χερσόνησο», το δεύτερο –και εκτενέστερο– μέρος «Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία» και το τρίτο μέρος «Στη δίνη του 20ού αιώνα». Στην εισαγωγή τους οι συγγραφείς κάνουν σαφές πως δεν γράφουν μια πλήρη ιστορία των Σεφαραδιτών και αναφέρονται διεξοδικά στο πώς αποτυπώνεται η ζωή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης μέσα από κείμενα περιηγητών και ιστορικών. Αυτές οι γλαφυρές περιγραφές σε τρία βιβλία αποτέλεσαν το κίνητρο για τους συγγραφείς. Προσπαθούν να εστιάσουν στην εβραϊκή κοινωνία εξετάζοντας εβραϊκές και οθωμανικές πηγές, οι οποίες είναι μεταφρασμένες σε ευρωπαϊκές γλώσσες, και ταυτόχρονα θέλουν να αποδομήσουν στερεότυπα, τα οποία σχετίζονται με την ιστορία των Σεφαραδιτών. Οι συγγραφείς του βιβλίου ασχολούνται με την ιστορία των Εβραίων του 20ού αιώνα και έχουν συγγράψει από κοινού δύο βιβλία, σχετικά με τη μετανάστευση των Εβραίων της Ελλάδας στην Παλαιστίνη (2010) και με τη διάσωση των ελλήνων Εβραίων από τους ναζί (2012).

Αν και στον τίτλο του βιβλίου το σημείο έναρξης είναι το 1492 και στο ευρύ κοινό είναι άγνωστο το πού βρισκόνταν οι Εβραίοι πριν έρθουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, οι συγγραφείς μάς παρέχουν πληροφορίες για τις εβραϊκές κοινότητες της Ιβηρικής από τον Υστερο Μεσαίωνα έως το Διάταγμα της Αλάμπρα. Τονίζουν τη σταδιακή συρρίκνωση των Εβραίων από τα τέλη